

i przebóstwionego świata, nie mógł mieć wpływu na poglądy autora Księgi Mądrości Salomona. Eudoros z Aleksandrii (I wiek przed Chr.), przedstawiciel platonizmu i odkrywca transcendencji Boga, nie wykazuje związków z Księgą Mądrości.

Wnioski z dotychczasowych badań tekstów biblijnych pozwalają stwierdzić, że poza niektórymi pojęciami platoników, nie można stwierdzić specyficznych związków mądrości, występujących w Księdze Mądrości Salomona i filozofii platońskiej. W przeciwieństwie do niejasnego podziału między Bogiem i światem w platońskich poglądach filozoficznych, żydowska teologia zachowuje podział między transcendencją Boga i Jego działaniem w świecie przez ducha mądrości. Wobec braku świadectw filozoficznych wskazujących na mądrość jako hypostazę, potwierdza się rozumienie tekstów mądrościowych jako poetycką personifikację.

Główną zasługą tego studium jest podjęcie badań historyczno-filozoficznych i dostarczenie obszernego materiału (rozdz. 3 i 4) pozwalającego wyjaśnić duchowe środowisko Księgi Mądrości. Autor po dosyć gruntownych badaniach doszedł do wniosku, że mądrość w księgach mądrościowych nie jest hypostazą, ale poetycką personifikacją.

Metodyczne pytanie przy pomocy filozoficznych pojęć o mądrość jako hypostazę, pozwoliło spojrzeć również w części egzegetycznej na inne aspekty Księgi Mądrości. Odnosi się to szczególnie do struktury literackiej całej Księgi, czy poszczególnych jej tekstów, jak np. Mdr 7,1-8,21. Badania prowadzone w pracy i przedstawione materiały pozwalają szerzej poznać historyczno-duchowy kontekst Księgi Mądrości Salomona, obraz mądrości, jaki przedstawia czytelnikowi, jej odniesienie do Boga, jako jej Stwórcy.

Ks. Zdzisław Małecki

S.Grätz, Das Edikt des Artaxerxes. Eine Untersuchung zum religionspolitischen und historischen Umfeld von Esra 7,12-26. Berlin-New York: de Gruyter 2004, X, ss. 343, ISBN 3-11-017967-9.

Autor w przedstawionej pracy podejmuje badania egzegetyczne nad tekstami żydowskimi okresu po niewoli. Bada je pod kątem literackim i przyjmuje ich powstanie w czasach perskich. Do takich zaliczane są opowiadania w Księdze Ezdrasza i Nehemiasza. One właśnie zawierają opowiadania o tym okresie.

Praca jest habilitacją Sebastiana Grätza, złożoną w Bonn w 2003 roku. Jest ona w dużej mierze badaniem literackim i formalną interpretacją edyktu Artakserksesa, zawartego w Ezdr 7,12-26. Omawia literacki i historyczny

kontekst tekstu oraz jego miejsce w Księdze Ezdrasza. Badania literackie i historyczne pozwalają zrozumieć „Prawo” w Księdze Ezdrasza i Nehemiasza i powstanie Tory w okresie po niewoli.

Autor przedstawia również przebieg dyskusji o literackich początkach Księgi Ezdrasza i przyjmuje argumenty nowszych badaczy, którzy zakładają, że 3 Ezd, jako starsza kompozycja, zawiera opowiadanie o budowie świątyni za Ezdrasza. Autor chce wykazać, że tekst Księgi Ezdrasza w przeciwieństwie do opisów Księgi Nehemiasza, stanowi swój osobny literacki profil.

Pochodzący z okresu po niewoli trzeci rozdział, bliski jest literacko opowiadaniu w Ezd 7,12-26. Jako tekst porównawczy do niego służy pismo Antiocha III do miasta i świątyni w Jerozolimie (Józef Flawiusz, *Staroż.*, XII, 138-144) oraz inne pisma królewskie z okresu helleńskiego. Autor stwierdza wyraźnie, że tekst nie ma paraleli w tekstach aramejskich lub hebrajskich, jako królewski list lub edykt. Porównanie tekstu koncentruje się na formalnej ocenie jego struktury i określenia gatunku.

Grätz przyjmuje Ezd 7,12-26 jako królewską fundację, która rozumiana jest jako tło dla królewskich fundacji w okresie helleńskim. Rozważania nad pytaniem, jak ocenić dokumenty w świetle opowiadania jako styl literacki, zamykają tę część pracy. Jednak wprowadzenie Tory przez Ezdrasza, jak to przedstawia opowiadanie, należy uznać za autentyczne, jak na to wskazuje bliski czasowo List Arysteasza.

W rozdz. IV rozważa autor, czy Ezd 7,12-26, jest porównywalnym świadectwem z okresu perskiego. Porównuje pisma królewskie z Bisutum, Cylinder Cyrusa, Statuę Dariusza I z Suzy, Kronikę Demotyczną i korespondencję z Elefantyny (prawo lokalne, jako prawo państwowe perskie). Grätz nie uznaje przyjęcia prawa lokalnego jako państwowego prawa perskiego.

Według niego pozycja króla w dokumentach perskich nie odgrywała żadnej roli w tekście Ezdrasza i porównywalnych świadectwach greckich.

W ostatnim rozdziale autor przechodzi do wniosków. Według Grätza, dzieje Ezdrasza zawarte są w tekstach: Ezd 7-10; Neh 7,72; 8,1-12. Tekst Ezd 1-6 uznaje za osobne pismo przedstawiające tematykę „odejścia” Izraelitów od „ludów kraju.” Jest to wyraźne przejście do rozwiązania problemu „małżeństw mieszanych.” Możliwe, że było to w okresie wczesnoptolomejskim – „uniwersalny model dla podobnej sytuacji w diasporze.” Dla wyjaśnienia jego rozwiązania przytacza także opowiadanie z Księgi Nehemiasza. Ezd 1-10 i Neh 8, stanowiły przykład takiej interpretacji.

Królewskie prawo w Ezd 7,26 oznacza „moc prawa zawartego w przedłożonym dokumencie”. Prawo Boże w Ezd 7,14 przedstawione jest jako Tora, którą należy poznać. Analogicznie do kultu greckiego, do którego odnoszą się religijne przepisy, jakich wydawanie zaleca król w Ezd 7,26, jako Prawo Boże, Grätz widzi w tych tekstach kontynuację tworzenia prawa, czego przykładem jest Ezd 7 i Neh 8. Pisana Tora była już prawem dla diaspory

w Babilonii, jako religijna norma postępowania. Jej przepisy z nakazu królewskiego przyniósł także Ezdrasz do Transeufratei (Ezd 7,25). Powstanie pisanej Tory dokonało się według niego, nie w czasach perskich, ale wcześniej, jako wewnątrz żydowski proces powstały dla potrzeb diaspory.

Cała praca wydaje się być egzegetycznym badaniem tekstu Ezd 7,12-26 i odnoszących się do niego paraleli. Trudno jest jednak uchwycić wyraźny ciąg od analizy tekstu do pytań o kompozycję Księgi Ezdrasza i Nehemiasza. Wnioski nie zawsze są adekwatne do poszczególnych badań, które wyprowadza autor bądź to z tekstów Pięcioksięgu, bądź z Ksiąg Ezdrasza i Nehemiasza. Grätz przyjmuje uzupełnienia tekstu wewnątrz Tory, jakich dokonywał Nehemiasz po niewoli. Przykładem tego może być podjęcie przez niego problemu małżeństw mieszanych, a które możemy również odkryć w Ezd 9; Neh 13; Jr 29; Pwt 7; Wj 34. Trudno jest doszukać się tekstów paralelnych z Księgami Machabejskimi. Neh 8 ze swoimi rozważaniami o Torze jest dobrą paralelą do Neh 8-10 i 13 i odnoszą się również do dziejów Ezdrasza. Służą temu dalsze interpretacje Ksiąg Ezdrasza i Nehemiasza podejmujące te tematy. Badania autora idą w kierunku ustalenia historii tekstu, który rozumiany jest jako wewnątrz żydowski proces powstawania i autoryzowania Tory. Choć Tora skierowana była do diaspory, to jej powstanie przypisuje się środowisku Nehemiasza, o czym świadczy Neh 10.

W zakończeniu należy powiedzieć, że śledząc przebieg badań autora nad religijno-politycznym i historycznym tłem tekstu Ezdr 7,12-26, trzeba jeszcze raz pytać o zróżnicowane rozumienie Tory w Księdze Ezdrasza i Nehemiasza, o redakcję tych tekstów i ewentualne późniejsze ich przepracowanie w duchu idei hellenistycznych, co da się zauważyć w tych Księgach.

Ks. Zdzisław Małecki

Timo Veijola, Das fünfte Buch Mose. Deuteronomium. Kapitel 1,1 – 16,17. Übersetzt u. erklärt v. T. Veijola. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2004. X, ss.366 = Das Alte Testament Deutsch, 8/1, ISBN 3-525-51138-3.

Autor omawianej pracy, Timo Veijola, jest profesorem Starego Testamentu na uniwersytecie w Helsinkach. Dzięki licznym pracom na temat Deuteronomium, znany jest jako specjalista od tej Księgi Starego Testamentu. W znanym wydawnictwie uniwersyteckim w Göttingen wydał komentarz do pierwszej części Księgi Powtórzonego Prawa (Pwt 1,1- 16,7), składający się z dwu tomów.

We wstępie zauważa, że Księgę Powtórzonego Prawa, w jej końcowej redakcji, można czytać jako jedną całość, która posiada swoje teologiczne